

Aproximació a una història de l'activitat física i l'esport mitjançant l'anàlisi de les fonts bibliogràfiques (1800-1939)

Xavier Torrebadella i Flix

Professor d'Educació Física a l'IES Pere Borrell (Puigcerdà)

Paraules clau

bibliografia, documentació, catàlegs, història, Educació Física

Abstract

This article presents a study referring to bibliographical and documentary foundations of historical studies of physical activity and sport in Spain during the period 1800 to 1939.

It includes descriptions of the most important bibliographical sources or catalogues, as well as systematic classification of the historical documents located together with a chronological statistical analysis.

We hope that this will provide a basic thematic catalogue that might serve as a guide for better localisation and recovery of relevant documental sources for future historical studies.

Resum

En aquest article es presenta un estudi relacionat amb les bases bibliogràfiques i documentals pel que fa als estudis històrics de l'activitat física i l'esport a l'Estat espanyol durant el període 1800-1939.

S'hi inclouen les ressenyes de les fonts bibliogràfiques o catàlegs més importants, com també una classificació sistemàtica dels documents històrics localitzats, juntament amb una anàlisi estadística de tipus cronològic.

Amb això s'aporta un catàleg temàtic bàsic a les investigacions històriques futures en l'àmbit, que ha de servir de guia per a una millor localització i obtenció de les fonts documentals.

Introducció

El present article és un extracte de la investigació que amb el mateix títol ha estat dirigida pel Dr. Javier Olivera Betrán, que ha estat possible gràcies al programa de beques d'investigació per a postgraduats de l'INEFC-UDL, del curs 1997-1998. El treball s'ubicà dins del projecte d'investigació pertanyent al Programa d'Investigació Social sobre l'Esport del Departament de Ciències Aplicades de l'INEFC-UDL. El seu objecte marc és la realització d'una història social contemporània de les activitats físiques i esportives de Catalunya i l'Estat espanyol.

El nostre estudi pretén ser una aportació documental basada en les principals fonts bibliogràfiques amb l'objectiu de classificar, ordenar i sistematitzar aquells documents escrits que, pel que fa a l'activitat física i l'esport, puguin possibilitar posteriors investigacions en l'àmbit de la comprensió i interpretació historicista del fenomen en les seves diferents parcel·les. Per això hem abordat, en una primera aproximació, totes les fonts bibliogràfiques ubicades en les principals biblioteques, arxius i hemeroteques del país.

1. Primer número de la revista deportiva *El Campeón* (1932-1936).

Considerada la publicació esportiva periòdica on va tenir més ressò l'esport femení.

2. Periòdic esportiu de *L'Esport Català* (1925-1927).

En plena dictadura de Primo de Rivera, tractà les cròniques esportives catalanes mitjançant un periodisme molt original i entretingut.

Antecedents

Des que el 1927, Rufino Blanco i Sánchez publicà la seva obra *Bibliografía General de la Educación Física*, poques són les aportacions investigadores que sobre aquest àmbit podem disposar en el nostre país¹. Miguel Piernavieja del Pozo (1962) s'aproximà als estudis de l'educació física a l'Estat espanyol i analitzà els seus antecedents històrico-legals (2), en els que presentà una primera bibliografia decimonònica. En aquests darrers anys, els antecedents de Rufino Blanco tornen a ser rescatats per José Luis Pastor Pradillo: *La Educación Física en España: fuentes bibliográficas básicas* (1985), i pels professors Miguel A. Betancor i Conrado Vilanou (1996). Aquests dos últims autors són conscients, segons afirmen, que "la història de l'educació física i de l'esport necessita —potser a l'estat espanyol més que no pas en un altre lloc— catàlegs, repertoris bibliogràfics, col·leccions legislatives, fons documentals i altres instruments semblants que posin a disposició dels investigadors i historiadors tot un cabdal de materials i informacions que es troben escampats per tot arreu, a fi i efecte que, un cop ordenats i sistematitzats, puguin ser consultats de manera ràpida i immediata" (3).

Avui dia, hem de destacar importants aportacions que tracten d'oferir-nos una resposta històrica als estudis bibliogràfics. Són, per exemple, els casos recents de Juan A. Mestre Sancho (1997): *La Educación Física en España, desde la perspectiva médica, durante el período de 1850 a 1936* (4), o altres com la de Juan Cambeiro (1997): *El proceso de institucionalización de la educación física en la España contemporánea* (5), Jaume

Balulà i altres (1997): *Passat i present de l'educació física a Barcelona* (6) i José Luis Pastor Pradillo (1997): *El espacio profesional de la educación física en España: génesis y formación del profesorado (1883-1961)* (7).

Els nostres objectius d'investigació han estat:

1. Aconseguir informació bibliogràfica precisa dels centres documentals més importants de l'Estat espanyol en relació a la història de l'activitat física i l'esport".
2. Conèixer "in situ" les obres, revistes especialitzades, articles i altres documents relacionats amb la tècnica d'estudi.
3. Elaborar una relació temàtica dels documents per biblioteques per contribuir a una relació general dels centres consultats.
4. Establir una classificació bibliogràfica (catalogació sistemàtica) de la "història de l'activitat física i l'esport" en base a una anàlisi crítica dels seus documents, de la temàtica abordada i del seu lloc de procedència.
5. Confeccionar una guia documental per l'estudi de la "història de l'activitat física i l'esport a l'Estat espanyol".

Metodologia

La metodologia utilitzada ha consistit en intentar realitzar una primera aproximació heurística de les fonts documentals. És a dir, localitzar els documents escrits més importants. Per això, hem hagut d'abordar ineludiblement tota una sèrie de coneixements relatius a la ciència de la documentació.

(1) Rufino Blanco amb la intenció de realitzar un buidat bibliogràfic i una exploració sistemàtica de les obres que s'havien publicat pel que fa a les matèries afins a l'educació física, s'avançà a la seva època en el coneixement modern del sentit ampli que avui concedim a l'educació física.

(2) Veure l'article de l'autor en la revista *Citius, altius, fortius*, 1962.

(3) A. Betancor / C. Vilanou: *Historia de la educación física y el deporte a través de los textos*, Universitat de las Palmas de Gran Canaria, Promociones y Publicaciones Universitarias, S.A. (1995).

(4) Actes del "3r Congrés de l'Esport, l'Educació Física i la Recreació", INEFC-UdL, 1997.

(5) Un altre interessant treball en l'àmbit és el de Carmen Pedrero: *La educación física en la enseñanza primaria: estudio de su historia a través de las disposiciones legales*, 1989.

(6) Aquests dos recents estudis, encara que no siguin pròpiament bibliogràfics, introdueixen aportacions bibliogràfiques importants.

(7) Tesis doctoral, Universitat d'Alcalá.

En el procés de documentació i recopilació de dades, hem escollit el següent recorregut:

1. Localitzacions en bases de dades amb l'ajuda de la Unitat Tècnica Central de la Biblioteca de la Universitat de Lleida.
2. Localització en catàlegs bibliogràfics.
3. Localització en fons documentals públics: biblioteques principals, hemeroteques i arxius de considerats.
4. Localització en alguns fons documentals locals.
5. Localització en fons documentals privats.

Les fonts bibliogràfiques que hem investigat, han estat principalment: llibres de text, tractats d'educació física, tractats esportius, revistes especialitzades en l'activitat física i l'esport, periòdics esportius, textos legals, tesis doctorals i publicacions de congressos i articles.

Desenvolupament de la investigació

Localització en catàlegs bibliogràfics

Els catàlegs bibliogràfics són una font de coneixement imprescindible per iniciar estudis amb base a la documentació històrica. Els diferents catàlegs els hem classificat, que ordre cronològic, en dos grups: antics i moderns.

Catàlegs de fonts bibliogràfiques consultats:

a) Antics:

- *Bibliografía pedagógica*, Rufino Blanco Sánchez, Tipografía de la Revista de Archivos, Biblioteca y Museos, Madrid, 1907.
- *Bibliografía y material de enseñanza. Educación física e higiene*, Museo Pedagógico Nacional, Ricardo Rojas, Madrid, 1915.
- *Bibliografía general de la Educación Física*, Rufino Blanco Sánchez, Librería Casa editorial Hernando, Madrid, 1927.

- *Catálogo de la Biblioteca del Gimnasio de Colón*, formada per Amadeu Lla-verias i Rovirosa. Imp. Badia, Barcelona, 1935.

- *Bibliografía librería Internacional de Romo*, Madrid, 1936.

- *Extracto del catálogo de obras varias de la Librería Sintet*, Barcelona, 1933.

b) Moderns:

- *Bibliografía pedagógica de obras publicadas en los años 1930-1935*, Julia Ochoa Vicenti, CSIC, Madrid, 1947.

- *Catálogo del siglo XIX en La educación física en España: antecedentes histórico-legales* por Miguel Piernavieja del Pozo, Citius, Altius, Fortius, 1962.

- *Catálogo de la Biblioteca Deportivo Nacional*, Tomo I, Delegación Nacional de Educación Física y Deportes, INEF, Madrid, 1973.

- *Manual del librero hispanoamericano de Palau y Dolcet*, Agustín Palau Claveras, Tomo II, 1982.

- *La educación física en España: fuentes y bibliografía básicas*, José Luís Pastor Pradillo, Universidad de Alcalá, 1985.

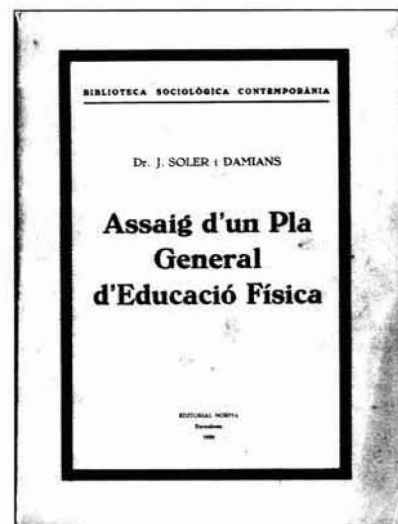
D'aquestes obres bibliogràfiques pel que fa a l'activitat física i l'esport, en destaquem, quant al seu valor historicista, les següents:

- *Bibliografía y material de enseñanza. Educación física e higiene*, Museo Pedagógico Nacional, Ricardo Rojas, Madrid, 1915.

La present bibliografia té un clar objectiu, determinat en una advertència:

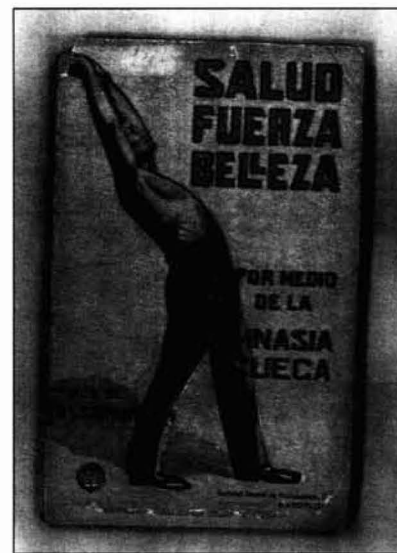
"Aquesta sèrie classificada de llibres espanyols i traduïts al castellà, així com d'eines d'ensenyament, té com a objecte facilitar el treball dels mestres quan tractin de buscar elements per renovar les seves idees, continuar la seva cultura professional, preparar les seves lliçons i formar per si mateixos el material de les seves escoles (...)"

L'obra conté dues parts: la primera tracta sobre documents relacionats amb l'edu-

3. Josep Soler i Damians (1936), *Assaig d'un Pla General d'Educació Física*. Ed. Norma. Barcelona.

Durant la II República, el seu autor fou el president del Comitè d'Educació Física i Esport de la Generalitat de Catalunya, i el primer director de l'Institut d'Educació Física de la Generalitat.

4. Dr. Saimbraum (pseudònim de Joan Bardina) (1912), *Salud, fuerza y belleza por medio de la gimnasia sueca*. Sociedad General de Publicaciones. Barcelona.

Fou una de les obres més populars des de la seva aparició fins als anys trenta. Se'n coneixen quinze edicions abans de 1937, algunes amb tirades de 10.000 exemplars.

cació física i la segona sobre la higiene. Com a nova aportació d'aquest compendi bibliogràfic, destaquem la introducció dels sumaris o índexs de cadascuna de les obres esmentades.

Pel que fa a les obres d'educació física, cal dir que estan ordenades de la següent manera: A) Tractats generals; B) Treballs mo-

5. Dr. Marurició Boigei (1930), *Fisiología e la cultura física y de los deportes*. Ed. Aguilar, Madrid, s.a.

Representa un dels autors de la corrent francòfila introduïts a l'Estat espanyol. La seva influència fou destacable durant els anys trenta.

6. M. Tey Enrich, *Law-Tennis* (1914), *Biblioteca Los Sports*. Libreria Sintet. Barcelona s.a.

És una mostra d'un dels llibres de la col·lecció "Los Sports"; la primera temàtica-esportiva de l'Estat espanyol. Fou dirigida per Josep Elias i Juncosa, paladí de l'olimpisme espanyol.

nogràfics: de caràcter general, de jocs i esports, de gimnàstica i de passeigs i excursions. En el recompte de les ressenyes bibliogràfiques, hem comptabilitzat (total de 180), 36 obres sota l'epígraf d'educació física, 80 sota el de jocs i esports, i 64 sota el

de gimnàstica. De totes les obres, 21 pertanyen a traduccions al castellà (8).

Aquesta bibliografia fou un intent més de la Institución Libre de Enseñanza (ILE) pel qual, a través del Museo Pedagógico Nacional, va poder incidir en els postulats pertinents a l'educació integral que aquesta institució defensava, i que en l'educació física, al costat de la higiene, gaudia d'una especial atenció deguda a la lamentable situació d'aquestes matèries en el sistema educatiu espanyol.

- *Bibliografía General de la Educación Física*, Rufino Blanco Sánchez, Librería Casa editorial Hernando, Madrid, 1927.

Sense cap mena de dubte, aquesta obra mereix consignar-se com una de les més importants pel que fa a les bibliografies que s'han escrit arreu del món sobre l'educació física. Creiem que la seva importància la determinen els següents aspectes:

- ♦ L'àmbit de l'obra és internacional i abarca totes les obres publicades conegudes d'arreu del món.
- ♦ Té un caràcter ampli i entén l'educació física en el seu concepte modern.
- ♦ Pel copios volum de les obres esmentades: 19.619.
- ♦ Per ser la primera obra bibliogràfica realitzada sota un concepte de rigor científic.
- ♦ Pel procés de codificació de les cites bibliogràfiques sota diferents formes d'índexs:
 - ❖ 1. Bibliografia d'un autor registrada sota un sol epígraf.
 - ❖ 2. Bibliografia crítica i analítica d'una matèria.
 - ❖ 3. Bibliografia cronològica, per segles i anys, d'una disciplina.
 - ❖ 4. Bibliografia local d'una branca del saber.

La laboriosa tasca d'aquesta obra es va iniciar el 1910 i acabà el març de 1926. De

tota manera, Rufino Blanco destacà la interrupció i els inconvenients que comportà la I Guerra Mundial (1914-1918). En aquest procés de documentació, l'autor destaca les col·laboracions internacionals dels professors Henrique Vielha (Lisboa) i del Dr. Philipe Tissé (Pau).

"Qualsevol treball bibliogràfic, per imperfecte que sigui, il·lumina el camí de la investigació científica i contribueix eficaçment d'alguna manera al foment dels estudis." (Rufino Blanco.)

En el pròleg, Rufino Blanco realitzà un breu estudi de la producció bibliogràfica localitzada des del període 1400-1925. Així mateix, incorporà un rànking editorial de les obres per llocs d'impressió. En aquest rànking, Madrid ocupava el quart lloc amb una edició de 1.220 obres (pel darrera de Nova York, 2.128; París, 2490; i Londres, 1876). Aquesta data revela la magnitud editorial que es concentrà a l'Estat espanyol i que, paradoxalment, contrasta amb la poca acollida que va tenir l'educació física en el nostre país.

Rufino Blanco justifica en el pròleg la necessitat d'aquesta prodigiosa obra amb les següents paraules:

"A més, l'interès està justificat perquè entre tots els problemes pedagògics de l'època present, el de l'educació física és el que preocupa a més persones i el que suma, sense cap mena de contradicció, més voluntats.

Això succeeix no solament perquè l'educació física és, com la higiene, font de salut per a la humanitat, sinó perquè, en elevar el concepte, aquella fase important de l'educació té com a fi superior l'educació de la voluntat per l'exercici de les virtuts cíviques i morals.

Justifica també la publicació d'aquesta bibliografia, el notable contrast entre el gran nombre de persones a les quals interessien molt els problemes de l'educació física i la manca de fonts bibliogràfiques on sigui fàcil adquirir la indispensable erudició sobre la matèria."

(8) No s'han comptabilitzat les obres que pertanyen a l'apartat d'higiene.

- *Catálogo de la Biblioteca del Gimnasio de Colón*, format por Amadeu Llaверias i Rovirosa. Imp. Badia, Barcelona, 1935.

Aquest catàleg és especialment genuí, ja que no solament consisteix en una recopilació de fonts bibliogràfiques, sinó que, a més, constitueixen en conjunt una immensa biblioteca producte de la recopilació d'obres a càrrec d'Amadeu Llaверias i Rovirosa. Degut a la seva mort (9-01-1917), el Catálogo de la Biblioteca del Gimnasio de Colón no va poder prosseguir la finalització, que havia estat aturada el 1910 amb una aportació de 1.021 referències. De tota manera, la continuació del catàleg fou acabada per Antoni Palau i Dolcet, prestigiós bibliògraf i amic d'Amadeu Llaверias. El 1935, Palau tancà definitivament el catàleg de la biblioteca amb 2.917 referències.

El ventall d'obres del catàleg és molt ampli, encara que, pel damunt de tot, destaquen les relacionades amb l'activitat física: educació física, gimnàstica, esports, jocs corporals, circ, etc. Les obres corresponen a diferents formats: llibres, revistes, catàlegs, fullets, talonaris, almanacs, etc. Hi trobem publicacions en diversos idiomes: alemany, suec, francès, rus, búlgar, grec, turc, japonès, etc.

D'aquesta singular biblioteca hi destaquen els seus diferents avatars, que van fer que, en un moment determinat, es posés a la venda, tal com indica una nota del Catàleg. Suposem que la col·lecció fou adquirida primer per la Generalitat de Catalunya i, posteriorment, fou cedida al Comitè Olímpic Espanyol abans de 1939. Finalment, el 1967, gran part de la col·lecció fou destinada a l'Institut Nacional de Educación Física de Madrid (9).

En el *Manual del Librero Hispanoamericano de Antoni Palau i Dolcet*, Agustín Palau Claveras introdueix una nota aclaratòria en relació amb el *Catálogo del Gimnasio de Colón*:

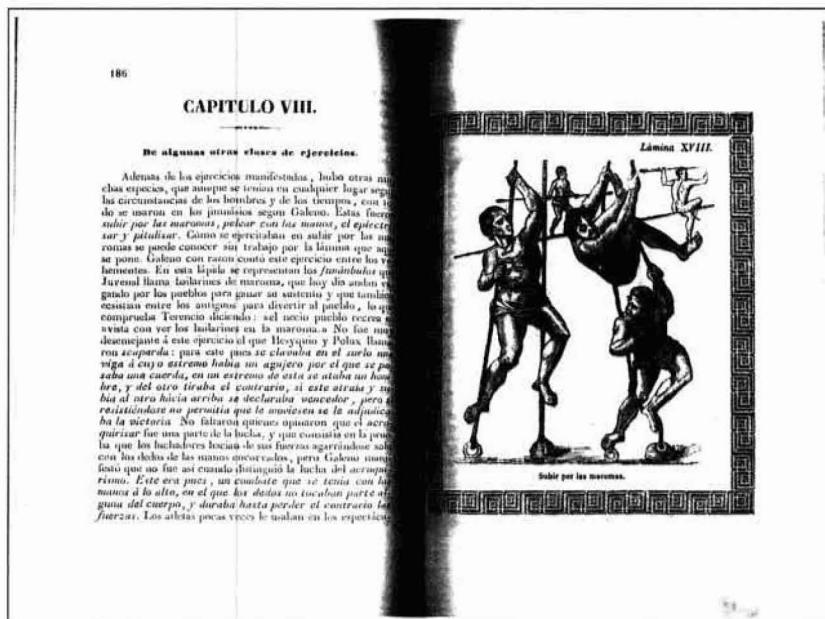
"Aquesta biblioteca, possiblement única a l'Estat espanyol en matèria d'esports, fou venuda pel que escriu a la Generalitat de Catalunya el 1937. A començaments de 1939, el camarada Josep Mesalles i Estevill (10), Secretari de la Delegación Nacional de Deportes de F.E.T y de las J.O.N.S., la transportà al local del Comité Olímpico Español, que avui és a Ferraz, 16, a Madrid."

Sense cap mena de dubte, el destí definitiu de la Biblioteca del Gimnasio de Colón fou un cas més dels l'expolis a la Generalitat de Catalunya realitzat després de la Guerra Civil (11).

7. D.G.M. Schereber (1891), *Manual Popular de Sala mèdica e higiènica*. Libreria Editorial de D. Carlos Bailly-Bailliere. Madrid.

Primera obra espanyola de la corrent anomenada higiènic-mèdica traduïda a l'Estat espanyol. La seva popularitat va ser sorprenent. Se'n coneixen quinze edicions fins el 1904.

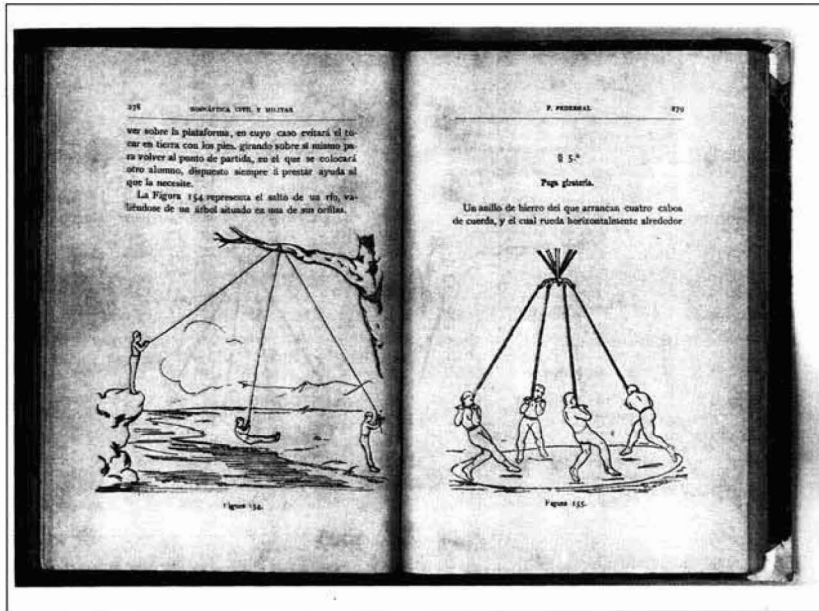
8. Jerónimo Mercurial (1841), *Arte Jimnástico-Médico*. Imprenta de Victoriano Hernando. Madrid.

Obra curiosa i estranya. Traduïda per Francisco de Paula Abril a partir de la versió original renaixentista; la seva edició Princep és de 1569.

(9) Cal consultar *Catálogo de la Biblioteca Deportiva Nacional*, volum I, Delegación Nacional de Educación Física y Deportes, Instituto Nacional de Educación Física y Deportes, Madrid, 1973.

(10) Josep Mesalles i Estevill (Lleida, 1892-?) fou un important dirigent de l'esport i del moviment olímpic a Catalunya. Entre altres tasques com a dirigent, participà activament en la constitució del Comitè Olímpic de Catalunya, en la coneguda Ponència d'Educació de Cultura Física de la Mancomunitat, i va ser també un dels creadors de la Confederació Esportiva de Catalunya.

(11) Sobre l'autor d'aquest catàleg, es pot consultar l'article publicat en aquesta mateixa revista per Ma Lluïsa Berasategui i Dolcet: "Amadeu Llaверias, gimnasta i bibliòfil", núm. 53, 1998, pàg. 98-102.

9. Francisco Pedregal Prida (1884), *Gimnástica Civil y Militar*. Tipografía de Manuel Ginés Hernández. Madrid. L'autor i l'obra representen el model de corrent amorosiana que seguí la Escuela Central de Gimnástica (1892-1897).

10. Portada de la revista *Lecturas*. Agost, 1927. A partir dels anys vint i, de mica en mica, van aparèixer a les revistes de moda nombrosos articles i portades que definien les pràctiques esportives.

- *Bibliografía Librería Internacional de Romo*, Madrid, 1936.

No es tracta pròpiament d'un catàleg, sinó d'una simple llista d'obres d'educació física i esport que la Llibreria Romo tenia a la venda, i que s'anunciava al final de les diferents publicacions editorials. Considerem

important aquesta mena de "catàleg" per diverses raons: perquè ens ajuda a localitzar publicacions que no s'esmenten en cap de les obres bibliogràfiques anteriors, i per la data comercial que ens ofereix, ja que la seva venda està encara en vigor. Aquesta informació bibliogràfica, està composta per 94 referències d'obres en castellà i d'autors espanyols i estrangers i es troba en el llibre de Muller, J. P.: *Cinco minutos diarios para conservar la aptitud física y la mejor base de entrenamiento para ambos sexos*, Librería Internacional Romo, Madrid, 1936.

- *Extracte del catàleg d'obres diverses de la Llibreria Sintès*, Barcelona, 1933.

Tal com passa amb el catàleg anterior, la Llibreria Sintès ofereix una llista d'obres de *Educación física*, *Sports y Gimnasia* que eren a la venda el 1933. La referència del catàleg la trobem en les darreres pàgines del llibre *Lawn tennis* de la coneguda biblioteca "Los Sports". La llista consta de noranta-quatre obres. Hi destaca, com a curiositat, *Ojeada de Gimnástica. Utilidades y ventajas que emanan de esta ciencia*, del comte Villalobos. El llibre, edi-

tat el 1845, era encara a la venda el 1933 a Barcelona.

- Catàleg del segle XIX en *La educación física en España: antecedentes histórico-legales* per Miguel Piernavieja del Pozo, *Citius, Altius, Fortius*, 1962.

"La bibliografía gimnástica decimonónica no és molt rica ni valuosa. Hi manquen, sobretot, la recerca dels valors tradicionals espanyols i l'intent d'una adaptació de les corrents estrangeres a les nostres condicions i circumstàncies. En prendre les coses alienes sense estudiar-les, analitzar-les i modificar-les, es va cometre un error inicial que només podia sembrar la discòrdia entre els que aspiraven a dirigir el moviment gimnàstic".

La bibliografia del segle XIX que presenta Miguel Piernavieja consta de 76 referències:

"Els llibres que s'esmenten són, exclusivament, d'autors espanyols. De l'abundant producció, n'hem seleccionat uns quants. Estan catalogats per ordre alfabètic d'autors i per data d'impressió".

En aquest treball, Piernavieja recupera en un capítol (VII Bibliografía gimnástica del segle XX, pàgs 141 a 148) els estudis històrics sobre la bibliografia de l'educació física.

Finalment, al realitzar una anàlisi crítica dels materials localitzats, ens trobem amb un conjunt de dificultats que han suposat vertaders contratemps, però que fan encara més interessant el repte de superar la recerca de documents. A continuació, exposem els problemes detectats:

- ♦ La dispersió geogràfica i bibliotecària fa que la documentació no estigui concentrada i això provoca que l'investigador es trobi amb una sèrie de contratemps i que hagi de duplicar els seus esforços per tal d'assolir la seva consulta.
- ♦ La pèssima conservació d'algunes obres. Moltes de les que en l'actualitat són exemplars únics i de nombre

escàs, haurien de tenir un tractament de restauració i conservació. Les obres també haurien de disposar d'un tractament de reproducció, bé a través d'un microfilm o bé de microfítxes i facsimils.

- ♦ La no catalogació dels documents en bases de dades informatitzades dificulta la tasca de localització. Molts dels arxius històrics, biblioteques, etc. encara no disposen dels recursos necessaris per catalogar degudament els seus fons i introduir-los en bases de dades que facilitin l'accés.
- ♦ La suposada pèrdua documental de les obres; ja que sembla que, en alguns casos, és realment impossible localitzar-ne alguna.
- ♦ Els escassos estudis bibliogràfics dificulten principalment les tasques de localització dels documents. De tota manera, ens aporten interessants coneixements, molt profitosos per a les investigacions actuals i futures.
- ♦ El poc apreci i reconeixement de l'educació física degut a ser considerada poc rellevant per la comunitat científica (J. L. Pastor Pradillo, 1985).
- ♦ El no acompliment del Dipòsit Legal dels impressors.
- ♦ La no subscripció dels editors a sistemes internacionals de localització d'obres escrites com l'ISBN.
- ♦ La manca de criteris clars en la classificació per matèria (J. L. Pastor Pradillo, 1985). La majoria de les obres utilitzen en els seus titulars terminologia desigual: exercici corporal, exercici físic, educació física, jocs corporals, gimnàstica, esports, etc.
- ♦ Les dificultats generals de localització dels documents són, sense cap mena de dubte, el pas que cal superar en les investigacions històrico-bibliogràfiques. La resolució d'aquest handi-

cap suposa una gran variabilitat de moviments entre biblioteques petites i grans, importants i menys importants, arxius públics i privats, hemeroteques, i també la tenacitat de sondejar a les llibreries d'antiquaris, etcètera.

Cap a una classificació bibliogràfica de la "història de l'activitat física i l'esport"

En aquest punt, hem partit del significat que suposa una "classificació bibliogràfica de la història de l'activitat física i l'esport". En qualsevol cas, i en saber la dificultat del coneixement absolut, hem de tractar sempre els estudis de forma incompleta. Per això, no cal dir que la nostra aportació de classificació històrico-bibliogràfica no es pot oferir, ni de bon tros, de manera definitiva i tancada.

Així mateix, per a la classificació documental, hem intentat completar en els límits propis d'aquesta investigació la màxima catalogació en el major nombre de referències bibliogràfiques, localitzades o no en fons.

D'altra banda, hem de considerar que, tal com ho fa José Luis Pastor Pradillo (1985), l'objecte fonamental del nostre catàleg "és el de col·laborar a l'aclariment històric de la taxonomia de l'Educació Física a l'Estat espanyol".

A partir de l'evolució històrica del concepte d'educació física, hem de considerar les diferents apreciacions conceptuals que s'han reunit sota aquest terme fins arribar a l'actual concepció. Per tant, hem de plantejar-nos el dubte d'abordar les apreciacions històriques pel que fa a l'educació física dels seus límits epistemològics i les seves matèries afins. Recordem que, en el sentit ampli amb què Ruffi-

11. Cartell al·legòric de la Escuela Central de Gimnástica de Madrid (1892-1897).

Representà el primer centre de formació del professorat de gimnàstica a l'Estat espanyol. La seva contribució fou un dels principals exponentes de la reivindicació oficial de l'educació física a l'ensenyament públic.

no Blanco tractava l'educació física, hi considerava la imprescindible relació amb la "biologia, antropologia, anatomia, fisiologia, higiene, eugènica, puericultura, pedagogia i altres ciències fonamentals de l'exercici corporal educatiu (12)".

Amb l'objectiu de situar els límits d'investigació i poder evolucionar en un marc de coordenades més o menys definit, hem proposat l'acotació del camp d'estudi a la següent situació conceptual en l'àmbit de l'activitat física i l'esport:

- ♦ Tractar només aquelles obres d'educació física que tinguin un interès purament pedagògic i instructiu, teòriques o pràctiques: exercicis corporals, jocs, activitats a la natura, etc.
- ♦ Les obres que disposen d'un caràcter científic i relacionades amb l'activitat física: fisiologia de l'exercici físic, entrenament físic i esportiu.
- ♦ Tractar només les obres escrites per autors espanyols des de 1800 a 1939

(12) De tota manera, considerem que "depèn d'aquests criteris conceptuals i, per tant, de la definició d'Educació Física resultant, el fet que el camp d'implicació de l'Educació Física i dels seus temes afins sigui més o menys ampli. Si renunciem a aquestes aportacions més o menys pròximes, més o menys coincidents amb els seus continguts, limitariem la perspectiva conceptual de l'Educació Física i, consegüentment, la descripció que pogués inferir-se mitjançant un estudi dels seus resultats bibliogràfics, també seria incompleta i parcial o històricament esbiaixada" (J. L. Pastor Pradillo, 1985).

i les estrangeres que van ser traduïdes al castellà i van circular pel país (13).

En la catalogació i classificació dels documents hem distingit dos apartats:

A) Obres bibliogràfiques generals i específiques esmentades anteriorment.

B) Bibliografia de les obres editades per autors espanyols i les editades en castellà per autors estrangers. Aquestes obres les hem diferenciat en:

1. Aplicacions escolars: manuals escolars (ME), programes escolars (PE) i jocs escolars (JE).
2. Tractats teòrico-pràctics generals: tractats teòrico-pràctics (TTP) i manuals pràctics (MP).
3. Obres relacionades amb la gimnàstica o la instrucció física militar: tractats militars (TM).
4. Les tesis doctorals (TD) i altres de l'àmbit de la medicina relacionades amb l'activitat física: obres mèdiques (OM).
5. Altres obres generals que tracten sobre aspectes teòrics: tractats teòrics (TT).
6. Publicacions relacionades amb congressos, conferències, discursos, etc.: congressos i conferències (CC).
7. Publicacions sobre normatives jurídic-legals (lleis, reglaments, estatuts, etc.): normatives i reglaments (N i R).
8. Publicacions diverses: programes, fullets, catàlegs, etc. (V).
9. Obres no classificades (NC).

C) Com a apartat complementari, també hem inclòs la catalogació i la classificació de publicacions periòdiques com revistes pedagògiques, revistes específiques d'educació física, revistes esportives i premsa esportiva (14).

En el període d'estudi bibliogràfic de l'educació física a l'Estat espanyol (1800-1939),

hem localitzat un total de 277 obres publicades per autors espanyols. Hi destaquen les 50 publicacions de petit format, entre conferències, discursos, certàmens, etc. Un dels principals inconvenients ha consistit en diferenciar les obres publicades en forma de conferència, discurs, congrés, etc. de les que no ho són, ja que les referències bibliogràfiques localitzades indueixen a pensar que són llibres.

Les obres sobre aplicacions escolars, 65 en total, estan dividides en 40 manuals educatius, 16 programes escolars i 9 de jocs escolars. Les obres que podríem anomenar de gimnàstica civil o domèstica, representen un total de 45; 31 tractats teòrico-pràctics i 14 manuals pràctics d'exercicis. Els tractats militars localitzats han estat 12 i les obres mèdiques i tesis doctorals, 27.

En el catàleg hem introduït un total de 518 obres, de les quals 277 són genuïnament espanyoles, 93 són estrangeres (370), hi ha 61 obres de temes esportius i 87 publicacions periòdiques. De les 370 obres monogràfiques, 183 (49,5%) no han estat localitzades (NL) en cap fons documental.

L'anàlisi temàtica dels documents ha estat exposada des de la perspectiva que podríem anomenar "gremial" del que s'ha anomenat històricament com corrent militar, la corrent pedagògica i la corrent higiènic-mèdica.

Generalment, des dels inicis del segle XIX, podem destacar aquests tres àmbits com els mandataris que van tractar de consignar propostes a favor de l'establiment de l'educació física: les intervencions, arguments i objectius d'aquests tres grups van ser, primer, protagonitzats de manera aïllada i de forma reduïda, sense una clara consciència de grup i sense un programa d'actuació més o menys definit. La majoria de les intervencions o discursos se circumscriu a l'espai de propostes polítiques, amb la finalitat que el Govern s'interessés pels avantatges de l'educació física en els seus diferents ordres. Des de

l'àmbit militar, la necessitat de l'educació física s'originava com a mitjà d'instrucció física militar, tant pel que fa a l'ensinistrament i domini de les armes com per a l'enfortiment del cos, a fi i efecte d'obtenir major resistència i fortalesa en les campanyes militars. En l'àmbit higiènic-mèdic, les preocupacions s'encaminaven cap a la millora i conservació de la salut, la prevenció de malalties i, fins i tot el propòsit d'utilitzar l'exercici corporal com a mitjà curatiu d'algunes dolències físiques. També en el camp pedagògic es defensava el concepte d'educació integral i per això l'educació física també pretenia incorporar-se com a matèria d'ensenyament al costat de la formació intel·lectual i moral en front de l'excessiva intel·lectualització de l'ensenyament. En tots els sectors es denunciava l'abandó de l'educació física dels espanyols, l'empobriment de la salut dels ciutadans, la debilitat física de l'exèrcit i la seva nul·la atenció educativa. A més, s'intentava difondre els avantatges que tenia per al regeneracionisme de l'individu, la societat i la nació.

Indubtablement, l'apassionament pel contingut documental, ens ha portat a l'anàlisi del procés de gestació de l'educació física a l'Estat espanyol. Per això, i malgrat no formen part principal de la investigació, també s'han abordat aquells temes que suscitaven la nostra curiositat i que, en certa manera, reflectien, segons la nostra opinió, l'exponent principal del desenvolupament de la trama històrica. Els temes tractats i que a l'article només podem citar per no saturar al lector foren:

- ♦ El concepte d'educació integral. El *surmenage*.
- ♦ L'educació paramilitar: batallons escolars, Exploradors d'Espanya i Boy Scouts.
- ♦ Breu ressenya històrica de la creació dels primers gimnasos espanyols.
- ♦ La guerra de sistemes: la gimnàstica sueca.
- ♦ La regeneració racial.

(13) S'han considerat les obres en castellà editades en els països llatinoamericans, ja que moltes van circular abundantment per la geografia espanyola.

(14) Hem inclòs les ressenyes d'aquells articles més importants en l'àmbit pedagògic, científic i organitzatiu de l'educació física i l'esport.

- La reivindicació escolar de l'educació física.
- La formació del professorat.
- L'educació física en la dona.
- L'educació física i l'Església.
- L'educació física en les corrents polítiques d'esquerrres.
- El concepte de gimnàstica i educació física.

Resultats

El repertori bibliogràfic o catàleg d'obres que hem elaborat sobre l'activitat física i l'esport des de 1800 a 1939, és una aproximació i, per tant, s'ha de tenir en compte que és incomplet i provisional.

La recerca en fons documentals (arxius, biblioteques, hemeroteques, etc.) ha de continuar en futures investigacions, a fi i efecte de poder aconseguir un catàleg més complet.

De tota manera, pensem que, a partir d'aquesta mostra bibliogràfica, ja és possible analitzar a grans trets el curs de la història de l'activitat física i l'esport. De tota manera, si es realitzessin investigacions temàtiques amb més rigor, caldria una més important anàlisi i reflexió dels documents de la que hem fet aquí.

Els centres documentals més importants –fons històrics– de l'activitat física i l'esport, estan situats a Madrid i Barcelona: Biblioteca Nacional, Biblioteca del Consejo Superior de Deportes –Instituto Nacional de Educación Física de Madrid–, Biblioteca de la Direcció General de l'Esport de la Generalitat de Catalunya, i Biblioteca de Catalunya.

Com a principals aportacions bibliogràfiques de l'època, cal destacar pel gran valor que tenen avui dia les originals, sorprenents i erudites obres de Rufino Blanco *Bibliografía General de la Educación Física*, 1927, i el *Catálogo de Gimnasio de Colón* (1910) d'Amadeu Llaverias i Antoni Pallau, de 1935, sense les quals aquesta investigació i altres haurien estat més difícils i laborioses.

La producció editorial a l'Estat espanyol no es pot considerar significativa fins al període

1880-1884, quan apareixen 25 obres d'autors espanyols i 9 d'autors estrangers. Aquesta producció editorial coincideix amb el període de gestació de l'Escola Central de Professors i Professores de Gimnàstica (1883-1887) (ECG). El segon període o dècada, la més productiva pel que fa a obres espanyoles, va des de 1890 a 1899, quan coincideix amb el ple desenvolupament de l'ECG i, després del seu tancament el 1892, amb la creació de les primeres places numeràries i càtedres de professors de gimnàstica en Instituts (1893-94) (gràfic 1).

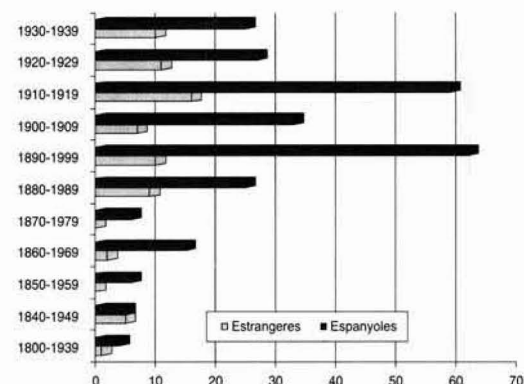
Les obres espanyoles més importants del segle XIX corresponen als professors de gimnàstica de l'ECG. Els més productius foren José Sánchez, Salvador López, José Eugenio García Fraguas i Marcelo Sanz. Les referències historicistes d'aquests autors han estat un element clau per tal de conèixer nombroses dades sobre esdeveniments i opinions personals de l'època.

Als inicis de la primera dècada del segle XX, quan la producció s'havia reduït considerablement, entre 1910 i 1919 apareix un altre gran període editorial, amb 59 obres espanyoles i 16 d'estrangeres. Degut a aquesta recuperació, es produeix la renovació metodològica de la gimnàstica. És a dir, el canvi definitiu cap a la gimnàstica sueca i l'abandó de les influències *amarosianes*; es tractava, per tant, de la substitució dels antics llibres produïts arran de la influència de l'ECG per altres amb influència de l'escola sueca.

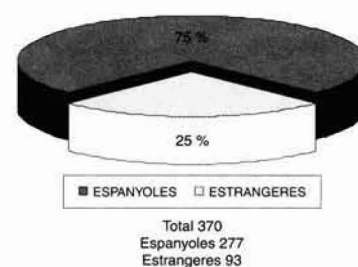
Durant els anys vint, la producció de llibres sobre gimnàstica anava de baixa, però era compensada per un nou canvi de "mètode" o d'entendre l'educació física a través de les publicacions esportives.

En aquesta època, la bibliografia estrangera serví per difondre nous coneixements propers a les ciències positives, i cobrir l'escassetat científica dels autors espanyols. Arran de les dades obtingudes, aquesta aportació se situava al voltant d'un 25% de la difusió total de les obres.

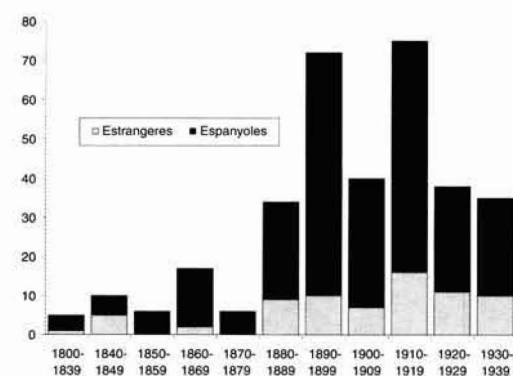
En la tipologia dels llibres publicats, hi destacaven les aplicacions escolars (AE): llibres

Gràfic 1.

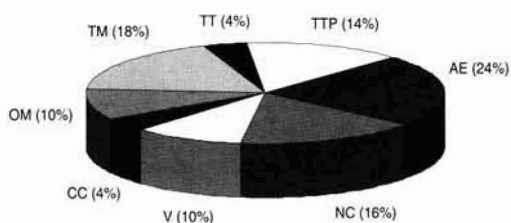

Gràfic 2. Distribució total obres publicades (1800-1939).

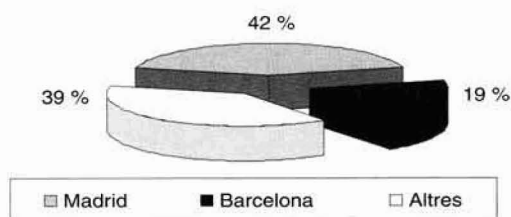

Gràfic 3.

de text, cartilles de gimnàstica, programes, jocs escolars i guies per als professors. Pensem que aquesta aportació bibliogràfica va tenir un especial valor a l'hora de divulgar, a nivell educatiu i popular, els coneixements de la cultura física. Pel que fa a la seva es-

Gràfic 4. Educació física a Espanya (1800-1939): tipologia dels llibres publicats.

Gràfic 5. Geografia de les obres publicades a Espanya de 1800 a 1939.

tractura i contingut, tots eren molt semblants i presentaven poques novetats didàctiques.

Les obres de gimnàstica domèstica o civil i que hem classificat en el grup de tractats teòrico-pràctics (TTP), no pensem que tinguessin gaire acceptació popular, a excepció de *Salud, Fuerza y Belleza por medio de la gimnasia sueca*, del Dr. Saimbraum, que hagués pogut aconseguir un tiratge de més de 50.000 exemplars, entre 1912 i 1939.

Té un especial interès la publicació de moltes ponències de congressos, discursos, etc. (CC) que es van publicar i que, a més,

van estar a la venda. Aquests obres reflectien la novetat que suposava l'educació física per a l'època, ja que creiem, atès que no van ser editades totes, que aquestes conferències deuen ser molt més nombroses del que imaginem.

La majoria de les obres van ser publicades a Madrid i Barcelona. La producció editorial barcelonina destaca a partir de la segona dècada del segle XX, amb la difusió de publicacions especialment esportives. Aquest canvi de tendència fou degut a la major implantació de l'esport a Catalunya. Per causa d'aquesta més gran aportació, hem de destacar la col·lecció de 21 títols de la "Biblioteca Los Sports", de l'editorial Síntesis, que va ser dirigida per Josep Elías i Juncosa (15).

Conclusions

La investigació ens ha propiciat una aproximació al complex entramat del marc conceptual de l'activitat física i l'esport a l'Estat espanyol. Un marc en el qual s'uneixen, al costat de les pràctiques pròpies, els esdeveniments polítics, la cultura, les ciències i el pensament. Hem pogut retrocedir als seus orígens i hem comprès el difícil procés que suposà per a un grup d'homes entusiastes i alguns erudits intel·lectuals i filàntrops, el fet que, des de diferents camps (higiènic-mèdic, militar i pedagògic) tractaren de legitimar la instauració plena de l'activitat física en el camp social.

Per això hem utilitzat les fonts documentals, un rastre perdut en el temps. La incorpora-

ció del nostre catàleg facilitarà, sense cap mena de dubte, posteriors investigacions que completaran la trama històrica del que va passar (16).

Bibliografia

- BALIUS JULI, R. (1988), "La biblioteca Los sports", *Apunts. Educació Física i Esports*, núm. 52, pàg. 109-113.
- BETANCOR M. A. i VILLANOU, C. (1995), *Historia de la educación física y el deporte a través de los textos*. Barcelona: UPGC-PPU, S.A.
- CAMBEIRO MARTÍNEZ, Juan (1997), *El proceso de institucionalización de la educación física en la España contemporánea*. Tesis doctoral Universitat de Barcelona.
- DIVERSOS AUTORS (1997), *Passat i present de l'educació física a Barcelona*. Ajuntament de Barcelona.
- FERNÁNDEZ NARES, Severino (1993), *La educación física en el sistema educativo español: La formación del profesorado*. Monografia esport. Universitat de Granada.
- MARTÍNEZ NAVARRO, Anastasio (1997), *La educación física escolar en España. Hitos históricos*. Universitat Complutense de Madrid.
- PIERNAVEJA DEL POZO, Miguel (1962), "Antecedentes histórico legales de la Educación Física en España", *Rev. Citius, altius, fortius*. Madrid.
- PASTOR PRADILLO, José Luis (1997), *El espacio profesional de la educación Física en España: génesis y formación (1883-1961)*. Universitat d'Alcalá.
- PUJADES, Xavier i SANTACANA, Carles (1992), *Història il·lustrada de l'esport a Catalunya*. Columna. Diputació de Barcelona.

(15) R. Balias, Juli: "La biblioteca Los sports". *Rev. Apunts d' Educació Física i Esports* 1998, núm. 52, pàg. 109-113.

(16) L'extensió del catàleg impedeix la seva publicació en aquesta revista. És dipositori del Catàleg l'INEF-UdL i la seva consulta pot fer-se amb l'autorització de l'autor.